

BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS *ŽODYNO ILIUSTRACINIŲ PAVYZDŽIŲ* *ATRANKA IR PATEIKIMAS*

ESMINIAI ŽODŽIAI: iliustracinis vartosenos pavyzdys, aiškinamasis žodynas, leksema, žodžių junginys, sakinys.

ĮVADAS

Vartosenos pavyzdžių paskirtis yra iliustruoti reikšmės aiškinimą, papildyti jį smulkesniais reikšmės atspalviais, parodyti žodžio vartosenos galimybes ir ypatybes (LVV 10), jais pagrindžiamas žodžio įtraukimas į žodyną, skaitytojas įtikinamas, kad žodis paaiškintas ir stilistiškai kvalifikuotas tinkamai (БАСПЯ I 29), apskritai vartosenos pavyzdžiai padeda geriau suprasti aiškinamojo žodžio turinį, bent iš dalies parodo jo leksinę aplinką ir sintaksinius ryšius (DŽ₄ XIII). Įvairiuose aiškinamuosiuose žodynuose iliustracijos pateikiamos skirtingai. Tai priklauso nuo žodyno paskirties, tikslų, struktūros, apimties, leksikografų pasirinktos metodikos ir kt. dalykų. Neretai pasirinkta iliustracijų pateikimo metodika ir technika paaiškinama žodyno įvade. Naujesniuose žodynuose (pvz., WCD) kartais dar grafiškai paaiškinama žodyninio straipsnio struktūra, nurodoma kiekvienos straipsnio dalies vieta. Mažesnės apimties žodynuose (MLKŽ, NSJP) dažnai tuo ir apsiribojama, plačiau nesupažindinant su reikšmių aiškinimo, iliustravimo, gramatinių ir kitokių pažymų pateikimo ir kt. metodika.

Paprastai didesnės apimties žodynuose (LKŽ_e, LLVV_e, БТСРЯ) žodžių reikšmių aiškinimai iliustruojami gausiau, mažesniuose (MLKŽ, LVV) – tik būtiniais atvejais (plg. Jakaitienė 2005: 103–104). Dažniausiai iliustruojama žodžių junginiais ir sakiniais. Šie gali būti koreguojami, trumpinami ar kitaip pritaikomi žodyno straipsniui, kad geriausiai tiktų aiškinamo leksinio vieneto vartosenai, semantiniam ir sintaksiniam junglumui parodyti ir kt. (plg. LLVV I 16, LKŽI 76). Kartais iliustracijoms pasirinkti autentiški sakiniai netrumpinami, jos gali būti sudarytos net iš kelių sakinių, nurodomi

citatų šaltiniai¹, pvz.: *lengvaspañnis*, -ė adj. (2) *greit, lengvai lekiantis*: Baltapūki debesėli, lengvasparni lakūnėli, kur tu skriesi? V. Myk-Put. [...]; **reivė** sf. (4) [...] 3. ms.: Kreive reive, kur tu bėgi? – Skuste pešte, kas tau darbo! (upelis ir pieva) Pnd. (LKŽ_e); **vaina** [...] 2. *Negatīva, nevėlama psihės, rakstura, personības īpašība. Nevėlams (cilvēka organisma) veidojums, arī stāvoklis*. Viņa kritizēja un brāķēja gluži visas meitenes un sievietes, kas vien grozījās Gusta [dēla] tuvumā, atrada neskaitāmus trūkumus un vainas.. Ezera 9, 291. «Neņem ļaunā, siev! Man savas vainas, tev savas un Austrumam [dēlam] atkal savas. Cilvēks paliek cilvēks.» Indrāne 5, 188; **zīdenis**, -ņa v. *Ēdiens no pupām, zirņiem, grūstiem miežu graudiem un žāvētās cūkgaļas. Arī grūdenis (1)*. [...] Mūsu māte stingri turējās pie veciem paradumiem. Tā Meteņos katru gadu viņa vārīja zīdeni ar cūkas ausi. Austrīņš 1, 360. Vai jūs zināt, kas ir zīdenis? Grūbu zupa ar pelēkajiem zirņiem un žāvētu cūkas gaļu.. Ves 86, 6, 30. Meteņa dienā vārīja ēdienus ar cūkas gaļu, īpaši cūkas galvas pusi.. Vārīja tradicionālo ēdienu – zīdeni jeb grūdeni. Lauku Dzīve 90, 2, 20 (LLVVe); **АЗБУКА** [...] 4. // *Разг. То, что всем известно, всеми признано (обычно в функции сказуемого). Кто побеждает в бою? – продолжал подполковник. – Господа, ведь это азбука: побеждают сплоченные между собою люди, зажженные идеей*. Верес. На япон. войне. (БАСРЯ).

Lietuviams aktualu žodynuose parodyti kirčiavimo dalykus, šiuo aspektu iliustracijos taip pat įvairuoja. LKŽ_e, DŽ_{6e} iliustracijose kirčiuotos pateikiamos tik antraštinio žodžio formos, pvz.: **motinėle** sf. (2) 1. M, Pc **krikšto motina, krikštamotė**: Motinėle su tėveliu veža vaiką krikštyti Rz. Motinėlės dovanotus karolius kažkas paėmė Sdb. 2. žr. motina 4: Kai tik antra motinėle atsiranda, tada bitės leidžia spiečių Dbk. [...] (LKŽ_e); **būti**, yrà (*būva, būna, esti*), būvo 1. turėti būtį, reikštis tikrovėje, egzistuoti: *Pasaulis yrà didelis. Ar pieno dar yrà? Nebėrà šieno. Nėrà namų be dūmų (tts.)*. 2. gyventi, laikytis: *Būvo trys broliai. Ji dabar būva pas dukterį*. 3. turėti užėmus kur vietą, stovėti, gulėti: *Ten būvo kalvė. Karvės būna tvarte. Vietoje būdamas ir akmuo apželia (tts.)*. 4. lankytis, apsilankyti: *Vakar buvau pas seserį. Ar esi būvęs Latvijoje?* [...] 6. vykti, dėtis: *Kas būvo, žinome, o kas būs – ne. Esamasis, būtasis (kartinis, dažninis), būsiamasis laikas (lingv.)*. *Būsimos dienos*. [...] (DŽ_{6e}); **dėm||ė** (4) 1. sutepta, suteršta vieta: *D. ant*

¹ Cituojant žodyno straipsnius stengtasi išlaikyti tą pačią formą, kokia yra cituojamame žodyne. Praleistos teksto dalys žymimos [...].

skarelės. 2. savo spalva išsiskirianti iš aplinkos vieta: *Saulės dėmės. Ant veido raudona d.* 3. *prk.* dorovinis negro elgesio padarinys, yda: *Žmogus be jokios ~ės.* [...] (DŽ_{6e}). Tuo tarpu mokymosi tikslams skirtame žodyne (MLKŽ) iliustracijos kirčiuojamos pagal loginį kirtį, t. y. kirčiuojami visi žodžiai, kurie pabrėžiami tariant frazę: **pavéikslas** *dk.* v. (1, 1) piešimo ar tapybos kūrinys: *Ar mātėte Čiurlionio pavéikslus?* ° *Ant sienos nėra nė vieno pavéiksl.* [...]. Dar kitur kirčiuojami ir enklitikai bei proklitikai, tiesa, nenuosekliai, plg.: **blōgas** [...] *nėrà tō ~o, kuris neišėitų į gēra, pa-sāulis [...] *sēna kaip p.*; **prisiimti** [...] *kā prisiėmei, turį ir įvykdyti, pasi-lėisti [...] *jiė ~lėido výtis vāgi,* bet **bókštas** [...] *statýti ~tus iš smėlio, kalėnti [...] *jis vis tā pātį mán ~lėna į gálovą, telkšóti [...] *seniaū čia ~ójo ėžeras, pasíekti [...] *aš ~kiu tik jō pētį* (LNŽ)².*****

Straipsnio tikslas – supažindinti su iliustracinių vartosenos pavyzdžių pateikimu *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* (BŽ), atkreipti dėmesį į kai kuriuos abejonių keliančius dalykus³. Rašant šį žodyną iliustracijos imamos iš įvairių šaltinių, tarp jų daugėja elektroninių. Internete naršoma nau-dojantis paieškos sistema *Google*, paieškos eilutė formuojama įrašant visą žodžio kaitybos paradigmą ar didesnę, esminę jos dalį (Aleksandravičiūtė 2008: 267). Pavyzdžių ieškoma *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne, Terminyne*, Terminų banke, įvairiose enciklopedijose ir kt. šaltiniuose (plačiau žr. Lietuvių kalbos instituto tinklalapio skyrelyje „Rengiamas *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*“, http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=592&Itemid=1). Daugeliu atvejų remiamasi LKŽ_e, kuris neretai yra vienintelis šaltinis senesnes ar kaimo, ūkio gyve-nimo realijas įvardijančiai leksikai, etnografizmams, botanikos ir pan. terminams iliustruoti.

² Straipsnio autorė yra viena iš BŽ rengėjų, rašanti ir redaguojanti jo tekstą. Straipsnis parengtas pranešimo, 2011 m. vasario 24 d. skaityto Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centro seminare „*Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* baigiamųjų darbų problematika“, pagrindu. Jame stengtasi apibendrinti savo ir kolegų patirtį rašant šį žodyną. Kadangi BŽ rengimo metodika koreguojama atsižvelgiant į iškilančias problemas ir rašant straipsnį dar nėra išbaigto instrukcijos varianto, straipsnio autorės požiūris į iliustracinės medžiagos atranką ir pateikimą kai kuriais aspektais gali skirtis nuo redakcinės kolegijos galutinės nuomonės šiuo klausimu. Tačiau autorei atrodo svarbu supažindinti visuomenę su kai kuriais esminiais ilgai laukiamo žodyno principais, pateikti informacijos apie jo kūrimą, galbūt paskatinti diskusiją, kad reaguojant į išsakytas pastabas būtų galima iš karto pagerinti patį žodyną.

³ Rašant šį straipsnį BŽ dar redaguojamas, todėl toliau pateikiami pavyzdžiai dar gali būti pakoreguoti.

1. BENDROJI ILIUSTRAVIMO METODIKA IR VARTOSENOS PAVYZDŽIŲ ATRANKA

1.1. BŽ kūrimo pradžioje manyta, kad nemažai žodžių daliai iliustracijos apskritai nereikalingos. Prie tokių buvo priskirti terminai (*obòjus* muz., *maniãkas*, *ũsòrius* 2. zool., *bãitas* komp., *pilkapýnas* ist.), kitokie labai konkreçią, apibrėžtą reikšmę turintys žodžiai (*kaišas*, *peñkakè*, *išsituòkèlis*, *-è*), tautų bei genčių vardų (*gruzinai*), asmenų pavadinimai pagal gyvenamąją vietą (*alytiškis*, *-è*, *alsėdiškis*, *-è*) ir pan. Pagal naujausią metodiką iliustracijų gali nebūti tik išimtiniais atvejais, pavyzdžiui, vulgarizmų ar retai vartojamų, bet dėl kitų priežasčių pateiktinų žodžių. Iliustruotina kiekviena leksema, t. y. kiekviena žodžio, žodžių junginio ar frazeologizmo reikšmė ar jos atspalvis – tiek aiškinant, tiek nurodant. Pavyzdžiui⁴:

plikas, plikà bdv. (4) **1.** neturintis plaukų: *Màno senėlis jau visai plikas. Výrai bijo tàpti plikì.* | neturintis plunksnų, lapų ir pan.: *Plikì mėdžiai. Lizdè tupėjo kà tik išsirĩtes plikas paukšçiukas.* **2.** be kelnių, be kepurės, be pirštinių ir pan.: *Plikos rañkos. Kò váikštai plikà gálva? Neĩk į laũkà plikù kaklù, apsirišk šãlikà. Bùvo matýti jò plikà krutinė.* | basas: *Plikos kójos.* **3.** be augmenijos, be žalumos: *Plikas laũkas. Plikos uòlos. Plikì kalnaĩ.* | be sniego: *Plikas kėlias. Jis atsigulė ant plikòs žemės.* | be paveikslų arba apie tuščią kambarį: *Plikos sienos.* | neizoliuotas: *Kýšo plikì elėktros laidai.* [...]

pliauškinti, pliauškina, pliauškino vksm. [...] **6.** (kuo) šnek. fotografuoti, pyškinti: *Skaitmeniniù fotoaparatu gálima pliauškinti nèsukant galvòs dėl kokýbės.* | (kà, kuo): *Jì gávo dovanų pirmà gėrą fotoaparátà ir pliauškino juò viskà, už kò užkliúdavo akis. Jis ìma pliauškinti kãdrà po kãdro.* [...]

brizgilas dkt. (3^b) **1.** ŽASLAI: *Žabóti árklį brizgilu. Árkliui valdyti į jò nasrùs įdedamos metalinès paĩlgos svirtėlės, sujungtos su pavãdžiais, vadinamos brizgilu, žabòklėmis.* **2.** apynasris su žaslais arkliui valdyti, kamanos: *Su tókiu brizgilu árklío nenulaikýsi.*

kraipýti, kraĩpo, kraĩpè vksm. [...] ♦ **gálvą kraipýti** **1.** reikšti nuostabà, stebėtis: *Orų spėjikai kraĩpo gálvas.* **2.** abejoti, dvejoti: *Jis kraĩpo gálvą, nètiki, kà sakaũ.* **úodegà kraipýti** **1.** suktis iš keblios padėties, išsisukinėti: *Pirma niėko nepáisė, dabar úodegà kraĩpo.* **2.** labai stengtis patikti, maivyti: *Merginòs úodegas kraĩpo.*

gretutinès téisės spec. atlikėjų, fonogramų gamintojų, transliuojančiųjų organizacijų ir audiovizualinio kùrinio (filmo) pirmojo įrašo gamintojų teisės: *Pažėisti áutorių ir gretutinès téises. Įgyti gretutinès tuĩtines téises į filmà.*

⁴ Rašant šį straipsnį BŽ dar redaguojamas, todėl toliau pateikiami pavyzdžiai dar gali būti pakoreguoti.

Kiekviena leksema iliustruojama vartosenos pavyzdžiais ir tais atvejais, kai žodis nėra pateikiamas akivaizdžiai (kaip antraštinis), pvz., leksemos su pažymomis sngr., neig. yra straipsnio viduryje, bet tai yra savarankiški lekstiniai vienetai – sangražiniai veiksmažodžiai arba daiktavardžiai, žodžiai su neiginiais; taip pat perkeltinės reikšmės leksemos (pažymėtos prk.), beasmenė vartoseną (su pažyma beamsm.) ir kt. atvejai, žodyno straipsnyje atskirti stačiu brūkšniu. Pavyzdžiui:

išmėsti, *išmeta*, *išmetė* vksm. **1.** (ką, iš ko, į ką) išblokti, išsviesti, išnešti: *Žirgas išmetė raitelį iš balno. Išmėsk drabužius į balkoną, tegu prasivedina.* | beamsm. (ką, pro ką, nuo ko): *Nuo smūgio jį išmetė pro priekinį mašinos stiklą.* | (ką, kam, per ką, pro ką) metant iš kur paduoti: *Išmėsk man raktus pro langą [per balkoną].* **2.** (ką, iš ko, į ką) pašalinti metant, išnešant: *Nusipirkaū naują spintėlę, o seną išmečiau į prieškambarį. Suvalgęs saldainį, popieriuką išmėsk į šiukšlinę. Staklės jau seniai išmetėme iš gręčios į klėtį. Tavo sudėvėti sportbačiai jau išmestį, gali neieškoti. Jei gandrai išmeta iš lizdo jauniklius – būs blogi mėtai.* | neig. (ko, iš ko): *Iš dainos žodžio neismėsi* (flk.). | sngr. (ką): *Labai sukirmiję grybai, daug išsimės.* [...]

nušviesti, *nušviečia*, *nušvietė* vksm. **1.** (ką, kam) skleidžiant šviesą padaryti matomą, šviesų: *Jiems keliūs nušvietė gaisrai. Mėnulis nušvietė vėską blankią šviesą.* | prk.: *Laimėtojo vėidą nušvietė šypsena.* **2.** sngr. pasidaryti giedram, nusigiedryti: *Dangūs vėl nusišvietė.* | beamsm.: *Gal popiet nusišvieš.* [...]

Keblumų atsiranda, kai susiduriama su etnografizmais (etnogr.), istorizmais (ist.), pasenusia (psn.) ir pan. retesne leksika. Jų internete praktiškai nėra, vadinasi, yra didelė tikimybė, kad dabartinė jų vartoseną išties reta. Tokiais atvejais sprendžiama, ar tikrai reikia šiuos žodžius pateikti BŽ (dėl būtinybės kitoms reikšmėms geriau suprasti, vartosenos išymų rašytojų kūryboje ar kituose reikšminguose šaltiniuose ir pan.). Jei taip – pavyzdžių ieškoma LKŽ_e, o neradus jie laikomi tais išimtiniais atvejais, kai iliustracijų nereikia. Pavyzdžiui, žemaitybė *brizės* ‘spyruoklinės akėčios’ yra pateikta keliuose reikšminguose šaltiniuose (ŽŪE, PŽ), bet internete ji nevarojama. BŽ šis žodis bus iliustruotas pavyzdžiu: *Akėti su brizėmis*. DŽ_{6e} tai buvo veiksmažodžio *brizioti*, kuris nebus pateikiamas BŽ dėl retos vartosenos, apibrėžtis. Radus vos kelis vartosenos pavyzdžius į BŽ, ko gero, nepateks ir DŽ_{6e} buvęs frazeologizmas *bādą [badūs] atgauti* ‘kiek pasisotinti’. O antroji žodžio *bušidò* reikšmė, nors nėra jai vartosenos tekstuose (yra tik žodynuose), vis dėlto dėtina, nes gali padėti suprasti dabartinę pirmąją reikšmę:

bušidò dkt. vyr. nekait. **1.** viena Rytų dvikovų, susidedanti iš kirkbokso ir imtynių veiksmų: *Kautis bušidò ringe. Europietiškas bušidò lietuviškame ringe.* **2.** viduramžių Japonijoje – samurajų garbės ir moralės kodeksas.

DŽ_{6e} yra nemažai abstraktų (su priesagomis *-imas / -ymas, -umas* ir kt.), be vartosenos pavyzdžių tiesiog įtrauktų į pamatinių žodžių straipsnius. Tai yra reguliarūs dariniai, juos visada galima pasidaryti iš pamatinių veiksmažodžių ar vardažodžių. Iš jų BŽ bus pateikiami tik tie, kurie gana dažni realiojoje vartosenoje, vadinasi, galima rasti jų iliustracinių pavyzdžių. Išimtyms galimos tais atvejais, kai žodis įtrauktinas ne dėl dažnos vartosenos, o dėl kitų priežasčių (rašybos, ryšio su pamatiniu žodžiu, vartojimo kito žodžio apibrėžtyje, kirčiavimo ar pan.).

BŽ kūrimo pradžioje, kol nebuvo griežtai reikalaujama iliustruoti kiekvieną leksemą, kelias neilustruotas daugiareikšmių reguliarių vedinių (abstraktų) reikšmes ketinta pateikti pažymėtas vienu reikšmės numeriu. Pavyzdžiui:

buvimas dkt. (2) → būti 1, 2, 5.

lenkimas dkt. (2) **1.** → lenkti 1, 4, 5, 10, 11. **2.** → lenkti 2. | sngr. **3.** sngr. → lenkti 7, 12 (sngr.). **4.** → lenkti 8: *Lenkĩmui būtĩnà (kėlio) jũostos atkarpà tũri būtĩ laisvà.*

išnėrimas² dkt. (2) **1.** → išnerti² 1, 2. **2.** → išnerti² 3–5. | sngr. **3.** sngr. → išnerti² 6 (sngr.): *Gyvãtės išsinėrimas iš ódos.*

Dirbant įsitikinta, kad, pirma, šiuo būdu netiksliai parodoma vedinio semantinė struktūra, ir, antra, toks pateikimas nebūtų aiškus ir patogus vartotojui. Todėl baigiamajame žodyno rengimo etape šios metodikos atsisakyta, kiekviena leksema aiškinama ar atskirai nurodoma į tam tikrą pamatinio žodžio reikšmę ir iliustruojama.

1.2. Nenorint žodyno perkrauti naujos reikšmingos informacijos nepateikiančiais sakiniais (Jakaitienė 2005: 105, Hudson 1988) ir siekiant vienedsnio BŽ straipsnių vaizdo orientuojamasi vidutiniškai į tris–keturis vieną reikšmę ar jos atspalvį iliustruojančius sakinius (žodžių junginių gali būti daugiau). Antra vertus, labai turtingas kai kurių žodžių semantinis ar sintaksinis junglumas reikalauja gausesnių iliustracijų, o retesnių tautovardžių, asmenų pagal gyvenamąją vietą, cheminių elementų pavadinimų iliustracijų rasti ne taip jau ir paprasta. Bet kuriuo atveju iliustracijos neturi būti perteklinės, jose turi būti tik iliustruojamai leksemai aiškiai pateikti būtina informacija. Tai taikoma tiek iliustracijoms kaip visumai, tiek kiekvienam iliustraciniam vartosenos pavyzdžiui (sakiniiui, žodžių junginiui). Todėl autentiški vartosenos pavyzdžiai redaguojami, pvz.:

Autentiški vartosenos pavyzdžiai	Redaguoti vartosenos pavyzdžiai
<p>bìtkrèslé dkt. (1) vaistinis, nuodingas aštraus kvapo augalas nedidelių, pusrutulio pavidalo tamsiai geltonų graižų kekėmis (<i>Tanacetum</i>): <i>Bìtkrèslés núoviras naikina vòrškinimo trãkto parazitùs, gērina apetitą. Bìtkrèslių preparãtų nerekomendúojama vartóti ilgą laiką – jiē didina kraujospūdį.</i></p>	<p>bìtkrèslé dkt. (1) vaistinis, nuodingas aštraus kvapo augalas nedidelių, pusrutulio pavidalo tamsiai geltonų graižų kekėmis (<i>Tanacetum</i>): <i>Bìtkrèslés núoviras gērina apetitą. Bìtkrèslių preparãtų nerekomendúojama vartóti ilgą laiką.</i></p>
<p>bebriùkas dkt. (2) bebrų jauniklis: [...] <i>Balañdzio pabaigøjē – gegùžės pradžiojē patēlē àtveda trìs–kētūris (rečiaū penkìs) bebrìukùs. Gañtininko atsiųstojē núotraukoje mātome bēbro patēlē su bebrìukū.</i></p>	<p>bebriùkas dkt. (2) bebrų jauniklis: [...] <i>Pavãsarį patēlē àtveda trìs–kētūris bebrìukùs. Núotraukoje – bēbro patēlē su bebrìukū.</i></p>

Tuščiažodžiauti nepriimtina, bet trumpinant pavyzdžius neturėtų nukenėti informatyvumas. Palyginus vienos iš abstrakto *brukimas* reikšmių iliustracijas (atkreiptinas dėmesys, kad abstraktai BŽ ne apibrėžiami, o nurodoma į pamatinius veiksmožodžius), akivaizdu, kad pirmasis sakinytis neabejotinai informatyvesnis: *Protìngų žmonių patarimai dažniáusiai ir liēka patarimais, o ne núomonės brukimù* (1) ir *Nelaikýkite tō mào núomonės brukimù* (2). Dar plg. itin ilgą, bet ir labai informatyvią iliustraciją straipsnyje:

konstitùcija dkt. (1) 1. teis. pagrindinis valstybės įstatymas, nustatantis jos santvarką: *Lietuvòs Respùblikos konstitùcija. Konstitùcijos pataisà yrà pačiojē konstitùcijoje dãroma pataisà, o kai konstitùcijos pãmatu taìsomas kòks kìtas įstãtymas ar dar kas nòrs, tokià pataisà vadìntina konstitùcine. [...]*

1.3. BŽ kūrimo pradžioje buvo numatyta leksiką iliustruoti tik autentiškais pavyzdžiais. Tačiau kai siekiama iliustruoti kiekvieną leksemą, nori nenori pasitaiko atvejų, kai iliustraciją reikia sukurti pačiam teksto rašytojui ar redaktoriui. Ar tuo nusikalstama ankstesniam autentiškumo reikalavimui? Vargu, nes BŽ kūrėjai irgi yra kalbos vartotojai. O gali būti iliustruojama ne tik rašytinės kalbos, bet ir šnekamosios kalbos pavyzdžiais. Tokių, beje, apstu interneto komunikacinėje vartosenoje. Ir tai yra gera proga įtraukti į BŽ daugiau gyvesnių dabartinės šnekamosios kalbos vartosenos faktų, ku-

rie šiek tiek atsvertų kiek per gausią senesnių laikų kaimo realijas atspindinčių iliustracijų dalį. Tokiu būdu žodyne pateiktì duomenys labiau atitiktų realiją dabartinę vartoseną. Pavyzdžiui, straipsnyje

baisuõlis, baisuõlè dkt. (2) kas neišvaizdus, negražus: *Vaikÿstèje báiminausi, kad su maniñ, tókiu baisuoliù [tókia baisuolè], vaikaiñ nenorèš draugáuti. Čià gražuõliù konkùrsas ar baisuõliù?*

paskutinei iliustracijai būdinga šnekamosios kalbos sintaksè (nèra *Ar...*), o straipsnyje

bedantiškùmas dkt. (2) buvimas bedančio: *O vÿrus bedantiškùmas tai jáunina, ar nè?* (iron.)

pateiktas gyvas, išraiškingas vartosenos pavyzdys aiškus ir be konteksto, situacija lengvai įsivaizduojama.

Tačiau kuriamos iliustracijos turètų būti būtent gyvos, ne trafaretinès, t. y. kad vienõs semantinès, kirčiavimo ar kt. grupès leksemos nebūtų iliustruojamos pagal vieną schemą (dar prieš pradèdant rašyti BŽ buvo kritikuojamas iliustravimas elementariais, pirmiausia į galvą ateinančiais sakiniais *Mergáitè válgo óbuolį. Berniùkas skaító knÿgą.* ir pan.) Nesistengiant sukurti gyvesnio vartosenos pavyzdžio, jų dirbtinumas būtų labai ryškus išrinkus ir kartu peržvelgus visus tam tikros semantinès grupès žodžius. Tarkim, didelè tikimybè, kad tautovardžių ar asmenų pagal gyvenamąją vietą straipsniuose nuolat kartosis *susipažinti su kuo, susitikti kq* ir pan. konstrukcijos – šie žodžiai dažniausiai yra antrosios kirčiuotès, o tokios konstrukcijos parankios kebliams kirčiuoti linksniams pailiuoti, pvz.: *susipažinaũ su bangladešiečiù, -è; pasitikti / susitikti alsèdiškiùs, -ès, nugaléti kroatùs, -ès spòrto varžýbose* ir pan. Siekiant dirbtinai iliustruoti vietovardžių (ypač nelietuviškų) vartoseną, neabejotinai kartosis sakiniai apie gyvenimà, apsilankymà, grožèjimàsi ir pan. ta vietoje (nes būtent tokiam kontekste gali būti pavartoti kirčiuoti sunkesni antraštinio vietovardžio linksniai). Taigi šiais atvejais reikia labiau pasitelkti savo kūrybinès galias ir siekti įvairovès.

1.4. Leksinių vienetų apibrèžtys aiškinamajame norminamajame žodyne negali būti pernelyg enciklopediškos, todėl pavyzdžiais jas galima ir kartais reikia papildyti, praplèsti – ypač pateikiant retesnes ar istorines realijas,

kurios šiuolaikiuose kasdieniuose, ne specialiuose, tekstuose retai aptariamoms. Tokiais atvejais geriausias iliustracijų šaltinis – įvairios enciklopedijos, ypač VLE. Pavyzdžiui:

bavārai dkt. dgs. (2) [...] **2.** vakarų germanų gentis, įėjusi į vokiečių ir austrų tautų sudėtį: *Didžiojo tautų krūstymosi metų V a. pab.–VI a. pr. bavārai užėmė teritoriją tarp Dunėjaus ir Alpių ir sukūrė savo karalystę.*⁵

bavāras, bavārė dkt. (2) **1.** bavarų etninės grupės žmogus: [...] *Padavėjos primena tās bavarės, per alaūs šveitę Miunchene nesuñkiai vienojė rañkoje nėšančias penkis lītinius alaūs bokalus.* **2.** ist. bavarų genties žmogus: *Šiė dvidaliai lamatiėėčių mōterų kabūčiai tūri aiškių sāsajų su VI a. germānių (alemānių, bavārių) kabūčiais. VI–VII a. šiaurinės frānkės, alemānės, tiuringės, bavārės, langobārdės panašiais smeigtūkais sėgdavosi plāukus.*

babiloniētis, babiloniētė dkt. (2) babiloniečių tautos žmogus: *Babiloniėčio laĩko jaũsmą valdė rimtiės, pastovūmo, patvarūmo principas. Mānoma, kad Biblijoje pāsakojama Nōjaus Ārkos istorija tērā naujā babiloniėčio Gilgamėšo ėpo vėrsija.*

belatākės liaūkos ištekamųjų latakų neturinčios liaukos, kurių gaminami hormonai patenka tiesiai į kraują ar limfą, endokrininės liaukos: *Hipofizė, aĩtinkščiai, skỹdliaukė – svarbiāusios belatākės liaūkos. Nuo belatākių liaūkų veiklōs priklaũso normalūs organizmo augĩmas ir vỹstymasis. Sutrikusi [pažeistā, suaktyvėjusi, sumažėjusi] belatākių liaūkų funkcija. Belatākių liaūkų fiziologiją ir ligās tĩria endokrinologija.*

lāpiai dkt. dgs. (2) tauta, gyvenanti Laplandijoje, kalbanti finų kilmės lapių kalbomis, samai: *Yrā kėturios bendrĩnės lāpių kalbos.*

Šiuo klausimu pridurtina, kad šiaip konkrečių pavardžių ir datų iliustracijose, kiek įmanoma, vengiama: žodynas – ne laikraštis, jį rašant tikimasi, kad jis tarnaus kur kas ilgiau. Šių dienų aktualijos gali būti nesuprantamos po dešimties metų. Kas kita – istorizmai ar pan. retos realijos. Taip pat pateisinamas lietuvių ir kt. klasikų, svarbių istorinių vietovių ar datų, konkrečių įstaigų ar organizacijų minėjimas iliustracijose, pavyzdžiui:

brolijā dkt. (2) [...] **3.** krikščionių pasauliečių visuomeninė religinė organizacija, kuriai vadovauja dvasininkai, vienuoliai: *Brolijos įsteigimo próga pasauliečius pranciškonūs svėikino parāpijos klebōnas. Lietuvōs stačiatikių brolijā. Brolijų mōkỹklos (ist.).*

būrtininkas, būrtininkė dkt. (1) [...] **2.** puikus savo srities specialistas, nepaprastas menininkas: *Didỹsis dānų pāsakų būrtininkas K. Āndersenas.*

būras¹, būrė¹ dkt. (2) Mažosios Lietuvos valstietis lietuvis: *Būrais vadĩnti Mažōsios Lietuvōs laukiniñkai baudžiāuninkai. K. Donelāitis „Mėtuose“ rāgino būrūs imĩtis vienókių ar kitókių darbų. Leñkis, bėdinas būre, prieš dvāro pōnq.*

⁵ Šiuo atveju pateisinamas ir kitais atvejais vengtinas konkrečių vietovių bei datų minėjimas.

charakìris [...] *Pasidarýti charakìrij. Rituàlinè samuràjù savižudýbè vadìnama charakiriù. Pilènú kunigáikšçio Mágirio savižudýbè pèrsirèžiant pilvq visiškai tapatì samuràjù charakiriui. | prk.: Taùpymo charakìris valdiniñkù dar nepàlietè.*

1.5. Tačiau čia susiduriama su kitu keblumu. Dabar siekiama, kad iliustracijose būtų vartojami tik tie žodžiai, kurie patys BŽ yra paaiškinti, t. y. eina antraštiniais atskirų straipsnių žodžiais. Anksčiau ši griežta taisyklė galiojo tik apibrėžtyse vartojamiems žodžiams (ir dėl to į BŽ pateks retų veiksmažodinių abstraktų, be kurių neišsiversta atskirais sudėtingesniais atvejais aiškinant kitus žodžius). Vis dėlto pasigilinus atrodo, kad ši taisyklė neturėtų būti griežtai taikoma ir iliustracijoms. Plg. *bavāras, bavārè* antrosios reikšmės iliustracijas – jose vartojami senoviniai gentivardžiai suteikia papildomos informacijos apie šia reikšme retai (ne specialiuose tekstuose) vartojamą žodį, bet nesuponuoja būtinybės jų pačių aiškinimo ieškoti BŽ (norint gilintis į istorinius dalykus būtų natūralu informacijos ieškoti enciklopedijose ir kituose tam skirtuose leidiniuose).

1.6. Vėliau rasti vartosenos pavyzdžiai neretai verčia koreguoti jau suformuluotą apibrėžtį, skirti naują reikšmę ar jos atspalvį, kartais net svarstyti, ar žodis apskritai trauktinas į BŽ ir kokia forma. Iliustracijos neturi prieštarauti apibrėžčiai. Jei rastas labai būdingas vartosenos pavyzdys aiškiai neatitinka apibrėžties, redaguojant taisoma apibrėžtis, jei straipsnio struktūrą „griaunantis“ pavyzdys nebūdingas ar net abejotinas – atsisakoma pavyzdžio. Štai keletas tokių atvejų:

1) **báltas¹, baltà** bdv. [...] ♦ **baltóji mirtis** sakoma apie cukrų ar druską, kurių gausus vartojimas yra žalingas sveikatai: *Šis narkòtikas vadìnamas baltája mirtimi.*

Iliustracija rodo, kad apibrėžtis keistina į „apie baltos spalvos kenksmingą (gausiai vartojant), sveikatai pavojingą produktą: narkotikus, druską, cukrų, konservantus ir pan.“

2) **bumerángas** dkt. (1) plokščias lenkto medžio svaidomasis Australijos čiabuvių medžioklės ir kovos ginklas, kuris, nekliuvęs į taikinį, grįžta atgal; vartojamas ir žaidimams: [...]

Vartosenos pavyzdys *Negrįžtamasis bumerangas* rodo, kad apibrėžtis taisytina, redaguotinas ir visas straipsnis:

bumerángas dkt. (1) plokščias lenkto medžio svaidomasis Australijos čiabuvių medžioklės ir kovos ginklas: *Grįžtamasis [negrįžtamasis] bumerángas. Mėsti [sugáuti] bumerángą. Nepatáikęs į táikinį (grįžtamasis) bumerángas grįžta atgal. Bumerángai tebenaudójami žaidimams. Bumerángas – tai puikūs, visiems tiñkantis, laisvólaiškio praleidimo būdas, o kartù ir spórtas. | prk.: Mėlas anksčiaũ ar vėliaũ grįžta bumerángu.*

3) Daiktavardžio *dainà* apibrėžtis „nedidelis muzikos kūrinys su žodžiais“ (dar plg. „nedidelis eiliuotas žodinis ir muzikos kūrinys“ DŽ_{6e}) niekaip nederà su visai įprastu ir gana dažnu vartosenos pavyzdžiu *Dainà bė žodžių*.

4) **Baltieji rúmai** Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentų rezidencija Vašingtone nuo 1800 m.: *Baltijų rúmų rekonstrùkciją vỹkdys Lietuovòs bendrovė. Per diėnà Baltuòsiuose rúmuose apsilañko daugiaũ nei penkì tũkstančiai lankytojų.*

Tačiau apstu pavyzdžių, kur *Baltieji rúmai* reiškia ką kita: *Baltieji rúmai pagaliaũ pripažino, kad JAV ištikò recèsija. Prezideñtas rãgina respublikonùs bendradarbiáuti su Baltaisiais rúmiais. Baltiesiems rúmams mestì naujì žmogaũs téisių gynėjų káltinimai. Tiek Baltiesiems rúmams, tiek Kremlìui palengvėjo, kai rezoliùcija bũvo atmestà, kurie akivaizdžiai rodo, kad formuotinas šios reikšmės atspalvis ar antroji šio žodžių junginio reikšmė „JAV valdžia“.*

5) **barjèras** dkt. (2) [...] 2. sport. tam tikra lengvos konstrukcijos užtvara, kurią turi įveikti bėgikas ar jojiko valdomas žirgas: *Žėmas [áukštas] barjèras. Dvìgubas barjèras. Įspūdìngi žirgũ šúoliai per barjerùs. Ilgo núotolio bėgimė naudójami vidutinio dydžio barjèrai. Finišávimas prasideda įveikus paskutinį barjèrą.*

Vartosenos pavyzdys *Šuò visadà sustója ties dvìgubu barjerù* rodo, kad formuotinas reikšmės atspalvis „užtvara, kurią turi peršokti dresuojamas šuo“.

6) **bùlviakasis** dkt. (1) bulvių kasimo metas: *Ankstývas [vėlývas] bùlviakasis. Pėrnai bùlviakasis bũvo labai šlãpias ir lietìngas.*

Vartosenos pavyzdžiai *Bùlviakasis káime – vėinas smagiáusių vėlývo rudeñs darbũ. Bùlviakasio pabaigtùvių šveñtė. Vidũržemio júros regionė alývuogių skynimą gálima sulýginti su lietùviškuoju bùlviakasiu. Nuvýtus bulvienójams, bùlviakasio neatidėliókime. Bùlviakasių čià nebũna, žmònės tiesiog išėina ir pasíkasa (bùlvių), kadà reikia* ir kt. rodo, kad formuotinas reikšmės atspalvis „bulvių kasimo darbai, ppr. su talka“.

7) **bediėviškai** prv. → bedieviškas: *Bediėviškai elģtis. Bediėviškai neįgdamas daugybė dògmų jis įskaũdino milijonùs krikščiónių. Priprãtę girtuokliáuti, vògti ir*

bediėviškai, nedoraĩ gyvėnti, jė nenorėjo taisytis. Visuomenė bediėviškai paklūsta ūiuolaikiniam vartojimo kėltui.

bediėviškas, bediėviška bdv. (1) būdingas bedievystei ar bedieviams: *Bediėviškos kalbos.*

Vartosenos pavyzdžiai *Nebėkertame miškų taip bediėviškai. Jei tōs žaliūzės nebūtų tōkios bediėviškai brāngios, būčiau visiems langāms sudėjusi* niekaip netinka religinei prieveiksmio reikšmei iliustruoti, todėl pateiktini kaip perkeltinės reikšmės iliustracijos arba formuotina antroji prieveiksmio reikšmė „labai“:

Dar vienas sudėtingesnis atvejis, išryškėjęs ieškant iliustracinių pavyzdžių – būdvardis *belatākis, belatākė*. LKŽ_e ūio žodžio nepateikia. Internete jis randamas tik junginiuose su žodžiu *liaukā*. Bet vartosenos pavyzdys su netaisyklingos darybos vediniu *Po Añtrojo pasāulinio kāro ātrastas dar vėenas aukštėjantis protarpinis belatakinis sākinimo būdas* perša mintį, kad belatakės gali bėti ne tik liaukos, ir ūis būdvardis gali bėti apibrėžiamas „neturintis latakō“:

1.7. Iliustracijose stengiamasi pateikti sudėtingesnes ir, jei įmanoma, įvairresnes iliustruojamo žodžio formas – kirčiuoti „pavojingus“ (t. y. dažnai netaisyklingai kirčiuojamus) linksnius, įvardžiutines formas su nosinėmis ir pan., pavyzdžiui:

barškūtis dkt. (2) [...] 4. ritminis muzikos instrumentas – tuūciaaviduris rutulys su kotu, pripildytas smulkių barūkančių daiktų: *Pasāulio taūtos barūkučius naudōja nuo seniāusių laikų. Mokyklėlėje vaĩkas mōkosi dainuoti ir grōti barūkučiu.*

Minėta apie pavojus kuriant iliustracijas retesnės vartosenos tautovardžiams ir asmenų pagal gyvenamąją vietą pavadinimams. ūtai keletas pavyzdžių, kai iliustracijų kurti nereikėjo, jos rastos interneto vartosenoje⁶:

baūkiras, baūkirė dkt. (2) baūkirų tautos žmogus: *Tėko nemažaĩ bendrāuti ir net vienamė kambaryjė gyvėnti su baūkirū, mordviū, buriatū. Internetū su baūkirė susipažinęs kauniėtis sāvo žmōnā pamātė po trijų mėnesių. Nūtarta organizuoti Lietuvos baūkirūs į bendruomenę. Baūkirai ndrāusiai iš pōsto klibina sāvo prezidėntā.*

⁶ Sureduaguotuose ūiuose BŹ straipsniuose iliustracijų turėtų likti mažiau. Cituojant neredaguotā žodyno straipsnių variantā norima parodyti tinkamų pavyzdžių įvairovę, todėl jos pateikiamos visos.

batakiškis, batakiškė dkt. (2) Batakiuose ar jų apylinkėse gyvenantis ar iš ten kilęs žmogus: *Kelyje užsidėgęs automobilis nutraukė batakiškės keliuonę į Taūragę. Nuo sėno piliakalnis traukia ne tik batakiškiūs, jis gaūsiai laūnkomas turistų. Redāktorius telefonū kalbėjosi su prisistatūti napanorusiu batakiškiū.*

bavāras, bavārė dkt. (2) 1. bavarų etninės grupės žmogus: *Vařgas tām alūdariui, kuris pamėgiūns pamalōninti bavārą prastū alumī. Mūsų sūtiktas bavarės labai nustēbino klāusimas, kās skīria bavarūs nuo vōkiečių. Ne vīen patriotizmas ir mėilė tradicijoms skātina bavarūs puōselėti šiā puīkią švențę. [...]*

1.8. Iliustruojama gali būti tiek žodžių junginiais, tiek sakininiais. Jei yra abiejų rūšių iliustracijų, pirmieji pateikiami žodžių junginiai, o tada – sakiniai. Pavyzdžiui:

leūngvas, lengvā bdv. (4) [...] 5. nestiprus, silpnas, švelnus: *Leūngvas alūs. Lengvā žiemā (nešalta). Leūngvas kosulys [prisilytėjimas, vėjelis]. Lengvā bausmė. Leūngvas girtūmo lāipsnis. • ant. sunkus. [...]* 8. paprastas, nesudėtingas: *Leūngvo tūrinio knyga. Knyga parašyta lengvū stiliumi.*

āiškinti, āiškina, āiškino vksm. 1. (ką, kam) raštu ar žodžiu dėstyti, kad būtų aišku, suprantama, komentuoti: *Pāmoką āiškinti (moksleiviams). Įstātymą āiškinti (visuomeni). Āiškinamasis žodynas. | sng. (ką): Likusius ūždavinius āiškinkitės pātys. 2. sng. (ką) stengtis atskleisti, sužinoti, padaryti žinomą: Policija āiškinasi įvykio aplinkybes. [...]*

dirbtinis, dirbtinė bdv. (2) 1. padarytas, netikras, nenatūralus: *Dirbtinis šilkas [medūs]. Dirbtinis apvaisinimas. Bāldai aptraukti natūraliā arbā dirbtinė ōda. Ar tāvo daūntys tikri, ar dirbtiniai? • ant. tikras, natūralus. [...]*

dėginti, dėgina, dėgino vksm. [...] 3. (ką) naudoti, kad būtų gaunama energija: *Dėginti mālkas [dūrpes, gamtinės dujas]. Dėginti daūg švoino tūrintį benzinq. Dėginti elėktrą. Tempiamosė kūno viētose deguōnis dėgina rīebalus, raūmenys stangrėja. Juōkas pādeda dėginti kalōrijas. [...]*

Viename iš baigiamųjų BŽ redagavimo etapų nutarta atsisakyti praktikos žodžių vartoseną iliustruoti sakininiais, neturinčiais veiksnio, pvz.: *Āiškinasi virššininkui, kodėl pavėlāvo. Turėjo āiškintis dirėkcijai dėl nesutarimū su tiekėjais. Sāntykiūs āiškinasi taīkiai. Lengvabūdiškai žiūri į gyvenimą. Dar plg.: mėgzti, mėzga, mėzgė* 1. rišti mazgą: *Mėzga mėzga ir niekaip nesumezga. [...]* (DŽ_{6e}); **padažyti** tr. 1. R116, K *pamirkyti, pavilgyti: [...]* *Duo-nos druskon padāžė, pavalgė ir nuėjo* Lp (LKŽ_e). Tokie sakiniai taisomi vienu iš dviejų būdų – arba iš sakinio daromas žodžių junginys su bendratimi (*Taīkiai āiškintis sāntykiūs*), arba sukuriamas pilnas sakiny (Jiė āiškinasi virššininkui, kodėl pavėlāvo. Tū lengvabūdiškai žiūri į gyvenimą).

Atkreiptinas dėmesys – nepilnieji sakiniai nepainiotini su apibendrintos semantikos sakiniais, kurie yra teiktini:

akūtė dkt. (2) [...] 2. besivystantis pumpuras augalo lapo pažastyje: *Medeliūs skiėpija akūtėmis.*

brūzgūlis dkt. (2) [...] 4. pagaliukas, vartojamas sagos vietoje: *Nusidrōžti brūzgūlį. Kėlnes sėgdavo brūzguliū.*

2. ILIUSTRACINIŲ PAVYZDŽIŲ PATEIKIMO FORMA

2.1. Antraštinių žodžių formų trumpinimas

Spausdintiniuose žodynuose įprasta taupyti vietą, todėl antraštiniai žodžiai iliustracijose dažnai trumpinami. Vietoj pagrindinės jų formos paprastai rašoma tik pirmoji raidė, kitų formų – tik kaitomosios žodžio dalys ir pan. Pavyzdžiui: **dail**||**ūs**, ~i (4) 1. malonus pažiūrėti, labai gražus: *D. liemuo. D. drabužis. Augo kieme klevelis, labai d. medelis (d.). O šis trečiasis ~iū ~iausias mano paties žirgelis (d).* | *prk.: Turiu ~aūs (daug) laiko.* 2. lygus: *D. kelias. Daĩlios lentos. [...]* (DŽ_{6e}); **gluži** *apst.* Pavisam, pilnīgi. *G. svešs cilvėks. G. vienkāršs jautājums. G. manas domas. G. cits izskats.* (MLVV); **poetycki**, ~ccy «właściwy poezji lub poecie, tworzony przez poetę»: Talent p. Proza p–a. (NSJP); **HPAB**, -a, м. 1. Характер, совокупность душевных свойств. *Добрый н. Крутой н. По нраву (нравится).* 2. мн. Обычай, уклад общественной жизни. *Старинные нравы.* (СРЯ). BŹ straipsniai šiuo požiūriu nesiskiria nuo įprasto teksto, nes visi iliustracijų žodžiai pateikiami ištisai, nesutrumpinti.

2.2. Skliaustų vartojimas

Iliustracijose gali būti vartojami paprastieji ir laužtiniai skliaustai. Laužtiniuose skliaustuose pateikiamos alternatyvios vartosenos pavyzdžių dalys, pvz.:

abėcėliškaĩ prv. abėcėlės tvarka, pagal abėcėlę: *Abėcėliškaĩ surašyti [išvařdyti, išdėstyti].*

klaviatūrà dkt. (2) klavišų arba mygtukų sistema – įvairių aparatų ir mechanizmų dalis arba atskiras, su jais suderintai veikiantis įtaisas: *Rāšomosios mašinėlės [kompiūterio, telefonò, skaičiuòklio, kasòs aparāto] klaviatūrà. Belaidė klaviatūrà. Klaviatūros tvarkỹklė (komp.) [...].*

Laužtiniuose skliaustuose numatyta pateikti informacija rūšiuojama. Vienuose laužtiniuose skliaustuose nepateikiami skirtingi terminai, nebent jie būtų rūšiniai, pavyzdžiui:

búsenà dkt. (1) **1.** buvimo, gyvenimo būdas: *Prastà búsenà*. **2.** spec. medžiagos, sąmonės, reiškinių buvimo būdas: *Garų [skystóji] búsenà*. *Rimtiès [kritinė] búsenà*. *Psichinė búsenà*. *Narkòtinio apsvaigimo búsenà*. *Kòmos búsenà*. *Búti prislégťos búsenos*. *Búsenų sekà*.

Paprastuosiuose skliaustuose pasviruoju šriftu pateikiama nebūtina iliustracijos dalis, pvz.:

víenas¹, vienà¹ sktv. kiek. (3) skaitmuo, skaičius ir kiekis 1: *Jau vienà (valandà)*. *Vaikui vienì mėtai*. *Dvìdešimt vienų mėtų merginà*. [...]

vėžinti, vėžina, vėžino vksm. vak. **1.** (ką, kuo, su kuo, ant ko) vežioti, važinėti (ppr. pramogai ar per apeigas): *Vyresnieji (vaikai) vėžindavo mažuosius (su) dviračiu [ant dviračio]*. [...]

išmesti, išmeta, išmetė vksm. [...] **3.** (ką) nustoti laikyti, leisti iškristi (ppr. iš rankų): *Moteriškė suklupo ir išmetė rankinuką*. *Mažai trūko – būtum išmėtęs vaiką*. | neig. (ko): *Atsargiai nėšk (indus), neišmėšk*. [...] **10.** (ką, po ką, kas) šnek. išgerti (svaigalų), išlenkti: *Susitikę šnėktelejome, išmetėme po stiklėlį (degtinės)*.

mokėti¹, moka, mokėjo vksm. (ką, kuo, už ką) duoti pinigų ar pan. už darbą, gaudamą daiktą ar paslaugas: *Už pietus mokėsime penkiasdešimt litų (50 Lt)*. *Mokėsite grynaisiais (pinigais) ar mokėjimo kortelė*. *Kiek àš turiu mokėti už važiavimą taksì?* [...]

Plg. – paprastuosiuose skliaustuose paprastuoju šriftu pateikiamas iliustracijos paaiškinimas:

leñgvas, lengvà bdv. (4) [...] **5.** nestiprus, silpnas, švelnus: *Leñgvas alus*. *Lengvà žiemà (nešalta)*.

leñkti, leñkia, leñkė vksm. [...] **2.** [...] | sngr. (kam, prieš ką) palenkti galvą ar liemenį teikiant pagarbą ar sveikinantis: *Daininiñkė leñkiasi pùblikai*. *Praeidamì visi leñkèsi prieš krýžių*. *Aukštà panėlė prieš visus leñkiasi* (svirtis) (flk.). [...]

lentà dkt. (4) **1.** iš medžio kamieno išpjauta pailga plokštė: *Obliuotos pušìnės lentos*. *Lentų grìndys*. *Apkálti síenas lentomis*. *Pjáuti lentàs*. *Plónas kaip lentà* (labai plonas). [...]

vienaaukštis¹, vienaaukštė bdv. (2) **1.** turintis vieną aukštą: *Vanduò apsmė vienaaukščiùs pàstatùs*. *Vienaaukštė* (vienaaukščių namų) *statýba*. [...]

Dėl paprastųjų skliaustų pasakytina, kad rišliuose tekstuose jų vartose-na yra gerokai įvairesnė, dažniausiai juose mintis tikslinama, aiškinama,

papildoma, kas nors vardinama ir pan., pavyzdžiui: *Mėsiniai, greitai áugantys ir subręstantys triušiai (bròileriai). Tautų kráustymosi pradžia laikoma germánų genčių (alemánų, fránkų, gòtų, burgúndų, vandaľų) migrácia. Búožę sudãrë sustorėjimas (taip pat vadínamas búože), kótas, kablýs ir slankiojanti kílpa. Žodyne, nuosekliai laikantis BŽ instrukcijos reikalavimų ir sistemingumo principo, vartosenos pavyzdžiai su kitką reiškiančiais skliaustais turi būti pertvarkomi. Kai kuriais atvejais ir pertvarkytas sakinytis tinkamai iliustruoja vienos ar kitos leksemos vartoseną, plg.: *ties Braziūkaiš prasideda Višakis (Šešúpės iñtakas) ir ties Braziūkaiš prasideda Višakis, Šešúpės iñtakas; bruknýnai nýksta, ýpač reñkant úogas mechániniu būdù (šukúojant) ir bruknýnai nýksta, ýpač reñkant úogas mechániniu būdù – šukúojant.* Tačiau pasitaiko, kad iliustracinio sakinio neįmanoma pertvarkyti neiškreipiant jo minties, išsaugant svarbius semantinius, stilistinius atspalvius ar pan., tuomet iliustracija atmetama kaip netinkama. Pavyzdžiui, atsisakyta šių iliustracijų: *Jì nugaléjo trijosè rungtysè (atramìnis šúolis, lygiãgretès, búomas). Júros (dienòs) ir krañto (naktiès) brizas. Išlìkëš Butautų dvãras (kultūros pamìnklas, muziejus).**

2.3. Iliustracijų eiliškumas

Vartosenos pavyzdžių pateikimo tvarka vienais atvejais yra labiau apibrėžta nei kitais. Minėta, kad iliustruojant vartoseną pirmiausia pateikiami žodžių junginiai, o tada – sakiniai. Veiksmažodžių straipsniuose negali būti neiilustruoto valdymo arba iliustracijų, kurių junglumas nėra atitinkamomis pažymomis pažymėtas tam skirtoje vietoje; be to, rekomenduojama iliustracijas pateikti ta pačia tvarka, kokia yra išvardytos valdymo pažymos (nebent dėl semantinio junglumo jas reikėtų išdėstyti kitaip – šiuo atveju pirmenybė teikiama semantiniam, o ne sintaksiniam junglumui).

kláusti, *kláusia, kláusé* vksm. 1. (ką, ko, apie ką) kreiptis su klausimu, duoti, pateikti, kelti klausimą, teirautis: *Kláusk tévq [mótinq, kitų] patarìmo. Kò tù kláusei? Kas kláusia, sužino. Kláusiau jò núomonès [patarìmo]. Kláusiau ir jì, bet neatsáké. Kláusiu, kur buvai? Jìs kláusé, kìek mán mëtų. Mókytoja ir apiè tavè kláusé. [...]*

Problemiška laikytis šio reikalavimo žinant, kad yra tam tikras valdymas, o gerų pavyzdžių tai parodyti nėra. Tokiu atveju, negalint pateikti gero iliustracinio pavyzdžio, lieka ir nepažymėtas tam tikras sintaksinis veiksmažodžio junglumas, taigi nukenčia informacijos tikslumas.

Įvardžiai iliustruojami laikantis linksnių eiliškumo, pvz.:

àš (K. *manęs*, K. savyb. *màno*, N. *mán*, G. *manè*, Įn. *manimì*, Vt. *manyjè*) įv. asmen. vns.
1. vartojama nurodant save: *Àš túoj grįšiu. Láuk manęs namuosè. Paskaĩbink mán vakarè. Tù jaunèsnè už manè. Su manimì atėis ir mào draugaĩ. Manyjè véřda pỹktis [grũmiasi áistros].* 2. K. savyb. man priklausantis: *Štai mào namaĩ. Atidũok mào láiškq. Mào vaikaĩ dar maži. Išklausk ir mào nuomonę. Mào laĩkrodis sustõjo.* 3. K. savyb. vartojama nurodant pirmuoju asmeniu reiškiamą veikėją, kuriam priskiriamas veiksmas, išreikštas neveikiamosios rũšies dalyviu: *Mào pasakýti žõdžiai. Viskas čià mào (patiès) padarýta [statýta]. ♦ àš táu (tù)!* sakoma grasinant.

Kitų kaitomų kalbos dalių vartosenos pavyzdžių pateikimo eilės tvarka nėra kaip nors griežčiau apibrėžta. Paprastai paradigmos eilės tvarka nėra tokia svarbi kaip, tarkim, semantiniai aspektai, todėl pirmenybė teikiama pastariesiems.

3. ILIUSTRACINIŲ VARTOSENOS PAVYZDŽIŲ KIRČIAVIMAS

Visi ilustracinių vartosenos pavyzdžių žodžiai pateikiami kirčiuoti, išskyrus viensiemenius nesavarankiškų kalbos dalių žodžius – dalelytes, jungtukus, prielinksnius ir kt. Tarnybiniai dviskiemeniai ir daugiau skiemenų turintys bei savarankiški viensiemeniai žodžiai yra kirčiuojami, pvz.: *Àš túoj grįšiu. Mokiaĩ čià labaĩ nuovõkũs, dar nemačiaũ taĩp aštriaĩ protáujančių paauglių.* Iliustracijų kirčiavimo pavyzdžiai:

bálti, *bq̃la*, *bào* vksm. [...] 2. blykšti: *Mataũ, kaip jõs véidas bq̃la. Óda vis labiaũ bàu.* 3. darytis kiek žilam, žilti: *Smilkiniaĩ jau bq̃la.*

àšara dkt. (1) 1. skaidraus sũroko akių liaukų skysčio lašas, išsiskiriantis verkiant: *Per skrũostq̃ nuriedėjo àšara. Stõvi àšaros akysè. Àšara àšarq̃ vãro* (verksmas ima). *Ei býra, býra gailios ašarèlès* (flk.). *Jì pro àšaras [per àšaras] tãko nemãtè.* 2. dgs. VERKSMAS: *Juokiũosi pro àšaras. Su àšaromis prašýti. Jau tà ì àšaras. Vèl bũs àšarų.* [...]

gãlas dkt. (4) [...] 4. kelio ar laiko tarpas: *Dar nemãžas kèlio gãlas ikì namų (lìko). Gèrą dienõs gãlq̃ sugaišau poliklĩnikoje.* 5. [sin.] pabaiga: *Išbuvaũ nuo (seminãro) pradžiõs ikì gàu. Dienà su galù. Jau vãsaros gãlas. Dãrbas eĩna prie gàu [ì gàu].* [...]

skiaũscias, **skiauscìa** bdv. (4) 1. esantis siauruoju šonu, briauna žemyn arba aukštyn: *Dék plytàs skiauscìas, o ne gulsçìas ar staçìas. Šnekédamas jìs vis braũkè per stãlq̃ skiauscìa plãštaka, tarýtum trũpinius šlũostè.* [...]

IŠVADOS

Apibendrinant paminėtina keletas pagrindinių BŽ iliustravimo metodikos taisyklių.

1. Iliustracijos parodo leksemos semantinę ir sintaksinę junglumą, neretai jomis papildomas reikšmės aiškinimas.

2. Vartosenos pavyzdžiais iliustruojama kiekviena leksema.

3. Vartoseną iliustruojama žodžių junginiais ir sakiniais. Pastarųjų rekomenduojama teikti vidutiniškai tris–keturis, nebent labai turtingiems semantiniams ir sintaksiniam žodžio ryšiams parodyti vartosenos pavyzdžių reikėtų daugiau.

4. Orientuojamasi į autentiškus, įvairiuose tekstuose rastus vartosenos pavyzdžius. Tačiau iliustracijos gali būti trumpinamos, kitaip koreguojamos. Kai kurie vartosenos pavyzdžiai, ypač šnekamosios leksikos, gali būti ir kuriami, jei tekstuose taisyklingų, tinkamų jų rasti sunku ar neįmanoma.

5. Antraštinis žodis iliustraciniuose žodžių junginiuose ir sakiniuose netrumpinamas.

6. Iliustracijos pateikiamos kirčiuojant visus žodžių junginių ar sakinių žodžius, išskyrus viensikiemenius tarnybinius. Stengiamasi pateikti taisyklingai sukirčiuotą antraštinio žodžio formų, kurias kirčiuojant dažnai klystama.

7. Skliaustai vartosenos pavyzdžiuose vartojami tikslingai. Pasviruoju šriftu laužtiniuose skliaustuose pateikiamos alternatyviosios (t. y. galinčios viena kitą pakeisti) vartosenos pavyzdžių dalys, o paprastuosiuose – fakultatyviosios (t. y. galimos, bet nebūtinės). Prireikus paaiškinti iliustraciją tai daroma paprastuosiuose skliaustuose paprastuoju šriftu.

Rašant ir redaguojant BŽ neretai iliustracinių vartosenos pavyzdžių reikia ieškoti ilgai ir kantriai, net jei matyti, kad *Google* paieškos sistema jų pateikia tūkstančius. Negalima imti pirmų pasitaikiusių ir tuo apsiriboti, juolab kad dabar ši paieškos sistema dažnai pirmiausia teikia pavyzdžius iš visokių (neretai – abejotinos kokybės) elektroninių žodynų, o tai nėra rišlūs tekstai, taigi nėra atspindėta ir realioji vartoseną. Iliustracijos – svarbi žodyno straipsnio dalis, padedanti geriau suvokti apibrėžiamą leksinį vietą, pateikianti nemažai ne tik semantinės, bet ir kitokios (pvz., sintaksinės) informacijos. Todėl jos turi būti atsakingai parenkamos ir ne mažiau atsakingai pateikiamos, ypač norminiuose žodynuose (Jakaitienė 2005: 104). Tai užtrunka, kaip ir kiekvienas kruopštus darbas, bet be tokio darbo negali būti gero žodyno.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Aleksandravičiūtė S. 2008: Paieškos sistemos *Google* naudojimo galimybė tiriant kalbos reiškinius. – *Kalbos kultūra* 81, 266–282.
- BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (rengiamas).
Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. –
 Prieiga per internetą: <http://donelaitis.vdu.lt>
- DŽ₄ 2000: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 4 leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- DŽ_{6e} 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 6 (elektroninis) leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Hudson R. 1988: The linguistic Foundations for Lexical Research and Dictionary Design’. – *International Journal of Lexicography* 1(4), 287–312.
- Jakaitienė E. 2005: *Leksikografija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKŽ_e 2005: *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20 (elektroninis variantas). Vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga per internetą: www.lkz.lt.
- LKŽI 1980: „*Lietuvių kalbos žodyno*“ instrukcija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LNŽ 2008: Jakaitienė E., Berg-Olsen S. *Lietuvių–norvegų kalbų žodynas / Lietuvišk–norsk ordbok*, Vilnius: Baltos lankos.
- LLVV 1972–1996: *Latviešu literārās valodas vārdnīca* 1–8, Rīga: Zinātne.
- LLVV_e 1972–1996: *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, LU Matemātikas un informātikas institūts, LU Latviešu valodas institūts, Zinātne. Prieiga per internetą: www.tezaurs.lv/llov.
- LVV 1987: *Latviešu valodas vārdnīca*, Rīga: Avots.
- MLKŽ 2010: Norkaitienė M., Šepetytė R., Šimėnaitė Z. *Mokomas lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Baltos lankos.
- MLVV 2003–2008: *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Red. Dr. philol. I. Zucena, LU Latviešu valodas institūts. Prieiga per internetą: www.tezaurs.lv/mlvv.
- NSJP 2002: *Nowy słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- PŽ 1984: *Rusų–lietuvių kalbų politechnikos žodynas*. Sud. G. Daugėla, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- Rengiamas *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą: http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=592&Itemid=1 (žiūrėta 2011 10 12).
- Terminynas 2004: *Matematikos ir informatikos instituto lietuvių kalbos terminų bazė* (Lietuvių kalbos terminynas), Vilnius: Matematikos ir informatikos institutas. Prieiga per internetą: www.terminynas.lt (žiūrėta 2011 10 12).

- VLE 2001–2010: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 1–18, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- WCD 1996: *The New International Webster's Comprehensive Dictionary of the English Language*, Deluxe Encyclopedic Edition, Florida: Trident Press International.
- ŽŪE 1998: *Žemės ūkio enciklopedija* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- БТСРЯ 2002: *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург: Норинт.
- БАСРЯ 2004–2010: *Большой академический словарь русского языка* 1–14, Москва, Санкт-Петербург: Наука.
- СРЯ 1988: Ожегов С. И. *Словарь русского языка*, Москва: Русский язык.

Interneto tekstų ištekliai, naršyti paieškos sistema *Google*.

Gauta 2011 10 21

SELECTION OF ILLUSTRATIVE EXAMPLES
OF ACTUAL USAGE AND THEIR PRESENTATION
IN THE *BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS*
(*DICTIONARY OF STANDARD LITHUANIAN*)

Summary

The paper aims at introducing the presentation of illustrative examples of actual usage in the *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas (Dictionary of Standard Lithuanian)* and focus on some debatable issues. Illustrations make an important part of a dictionary entry; they help to better understand the lexical unit which is being defined in the entry. Illustrative examples in dictionaries show possibilities and specific features of the combinability of lexical units, their semantic and syntactic relations, add to the explication of their meaning. In Lithuanian they also show the correct accentuation pattern. Depending on the scope of a dictionary, its aim, structure and other issues of lexicographic methodology and techniques, illustrations are given in different ways. The main rules of giving illustrations in the *Dictionary* are as follows: examples of actual usage illustrate each lexeme; the illustrations include word combinations and sentences; examples of authentic, actual usage are given preference; however, the illustrations can be shortened, amended, produced by the author; the head word in illustrative word combinations and sentences is usually given in full; illustrations are given by accentuating all words of word combinations or sentences, except for monosyl-

labic functional words; illustrative examples tend to have the forms of the head word with errors of accentuation; brackets in examples indicate parts of examples of alternative usage [in square brackets] or parts of examples of optional usage (in round brackets).

Examples illustrating the usage of the head (lexical) word should be selected with care and responsibility; so should they be presented in dictionaries. This is especially relevant for normative dictionaries, such as the *Dictionary of Standard Lithuanian*.

KEY WORDS: illustrative example of actual usage, general dictionary, lexeme, word combination, sentence.

DAIVA MURMULAITYTĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
daminga@takas.lt